

نظریه و نقد ادبی

درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای

جلد اول

فرمالیسم، واکاوی، ساختارگرایی، روایت‌شناسی،
نقد اسطوره‌ها، کم‌الگوی، تاریخ‌گرایی نوین، نقد لاکانی

دکتر حسین پاینده

استاد نظریه و نقد ادبی دانشگاه علامه طباطبائی

تهران

۱۳۹۷

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: پاینده، حسین، ۱۳۴۱-

عنوان و نام پدیدآور: نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای / حسین پاینده.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۵۴۸ ص.

فروست: «سمت»؛ ۲۲۰۰. زبان و ادبیات فارسی؛ ۱۰۷.

شابک شومیز: ۸-۰۶۱۷-۰۲-۶۰۰-۹۷۸ ۳۲۰۰۰۰ ریال

شابک گالینگور: ۴-۰۶۳۱-۰۲-۶۰۰-۹۷۸ ۳۷۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Hossein Payandeh. Critical Theory: An Interdisciplinary Coursebook.

یادداشت: واژه‌نامه.

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

موضوعات: ج ۱. فرمالیسم، روانکاوی، ساختارگرایی، روایت‌شناسی، نقد اسطوره‌ای - کهن‌الگویی، تاریخ‌گرایی نوین، نقد لاکنی. ج ۲. نشانه‌شناسی شعر، نقد ادبی از منظر مطالعات زبانی، پسا مدرنیسم، مطالعات فرهنگی، نشانه‌شناسی، نظریه‌ی دریافت، نقد واکتش خوا. ۵۰-

موضوع: نقد ادبی، Literary Criticism

موضوع: ادبیات فارسی - تاریخ و نقد، Persian Literature - History and Criticism
شناسه افزودن: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی.

The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAMT), Institute for Research and Development in the Humanities.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ ن کتاب PN ۸۱

رده‌بندی دیوینی: ۸۰۱/۹۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۴۰۱۴۲۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای / حسین پاینده: فرمالیسم، روانکاوی، ساختارگرایی، روایت‌شناسی، نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی. تاریخ‌گرایی نوین، نقد لاکنی)

دکتر حسین پاینده (استاد نظریه و نقد ادبی دانشگاه علامه طباطبائی)

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۷

تعداد: ۲۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ و صحافی: مشعر

قیمت شومیز: ۳۲۰۰۰ ریال. قیمت گالینگور: ۳۷۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشنده‌گان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۰۲-۴۴۲۴۶۲۵۰.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

@sazman_samt

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست مطالب

سخن آغاز بن	۱۳
تمایزگذاری در «تحلیل»، «مرور و معرفی» و «نقد»	۱۴
مثالی از «تحلیل»، «مرور و معرفی» و «نقد»	۱۷
ساختار این کتاب	۱۹
سخنی با مدرس این کتاب	۲۱

فصل ۱

فرمایش

ملاحظات کلی درباره‌ی فرمایش	۲۵
اصول و مفروضات بنیادین فرمایش	۲۹
روش‌شناسی نقد فرمالیستی	۳۷
متونی که برای نقد شدن با رویکرد فرمالیستی مناسب‌اند	۴۶
پرسش‌هایی که منتقدان فرمالیست می‌خواهند پاسخ دهند	۴۷
مزیت‌ها و محدودیت‌های فرمایش	۵۰
چگونه نقد فرمالیستی بنویسیم	۵۵
نمونه‌ای از نقد ادبی فرمالیستی	۵۷
«جمعه»	۵۷
خوانشی فرمالیستی از شعر «جمعه»	۵۸
مروری بر نقد فرمالیستی شعر «جمعه»	۶۳
اصطلاحات کلیدی فرمایش	۶۶

فصل ۲

روانکاوی

۶۹.....	ملاحظات کلی درباره‌ی روانکاوی
۷۳.....	اصول و مفروضات بنیادین روانکاوی
۹۲.....	روش‌شناسی نقد روانکاوانه
۱۰۵.....	متونی که برای نقد شدن با رویکرد روانکاوانه مناسب‌ترند
۱۰۷.....	پرسش‌هایی که منتقدان روانکاوی خواهند پاسخ دهند
۱۱۰.....	مزیت‌ها و محدودیت‌های نقد روانکاوانه
۱۱۴.....	چگونه نقد روانکاوانه بنویسیم
۱۱۸.....	نمونه‌ای از نقد ادبی روانکاوانه
۱۱۸.....	«سه قطره خون» (صادق هدایت)
۱۲۸.....	خوانشی روانکاوانه از داستان «سه قطره خون»
۱۴۸.....	مروری بر نقد روانکاوانه‌ی داستان «سه قطره خون»
۱۵۲.....	اصطلاحات کلیدی روانکاوی

فصل ۳

ساختارگرایی و روایت‌شناسی

۱۵۵.....	ملاحظات کلی درباره‌ی ساختارگرایی و روایت‌شناسی
۱۵۹.....	اصول و مفروضات بنیادین ساختارگرایی و روایت‌شناسی
۲۰۴.....	روش‌شناسی نقد روایت‌شناختی
۲۲۷.....	متونی که برای نقد شدن با رویکرد روایت‌شناسی مناسب‌ترند
۲۲۹.....	پرسش‌هایی که منتقدان روایت‌شناس می‌خواهند پاسخ دهند
۲۳۲.....	مزیت‌ها و محدودیت‌های ساختارگرایی و روایت‌شناسی
۲۳۸.....	چگونه نقد روایت‌شناختی بنویسیم
۲۴۶.....	نمونه‌هایی از نقد ادبی روایت‌شناختی
۲۴۶.....	«ذکر بقیة احوال امیر محمد» (ابوالفضل بیهقی)

۲۵۶.....	خوانشی روایت‌شناسانه از «ذکر بقیة احوال امیر محمد» در تاریخ بیهقی.....
۲۷۳.....	خوانشی روایت‌شناسانه از چند تصویر.....
۲۹۲.....	مروری بر نقد روایت‌شناسانه‌ی حکایتی از تاریخ بیهقی و چند تصویر.....
۲۹۶.....	اصطلاحات کلیدی ساختارگرایی و روایت‌شناسی.....

فصل ۴

نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی

۲۹۹.....	ملاحظات کلی درباره‌ی اسطوره‌شناسی و نظریه‌ی کهن‌الگوها.....
۳۰۱.....	اصول و مفروضات بنیادین نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی.....
۳۱۹.....	روش‌شناسی نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی.....
۳۳۰.....	متونی که برای نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی مناسب‌ترند.....
۳۳۱.....	پرسش‌هایی که منتقدان اسطوره‌ای-کهن‌الگویی می‌خواهند پاسخ دهند.....
۳۳۲.....	مزیت‌ها و محدودیت‌های نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی.....
۳۳۷.....	چگونه نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی بنویسیم.....
۳۴۰.....	نمونه‌ای از نقد ادبی اسطوره‌ای-کهن‌الگویی.....
۳۴۰.....	«حمام بنفش» (صبحی مهتدی).....
۳۵۳.....	خوانشی اسطوره‌ای-کهن‌الگویی از داستان «حمام بنفش».....
۳۶۶.....	مروری بر نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی داستان «حمام بنفش».....
۳۶۹.....	اصطلاحات کلیدی اسطوره‌شناسی و نظریه‌ی کهن‌الگوها.....

فصل ۵

تاریخ‌گرایی نوین

۳۷۱.....	ملاحظات کلی درباره‌ی تاریخ‌گرایی نوین.....
۳۸۲.....	اصول و مفروضات بنیادین تاریخ‌گرایی نوین.....
۳۹۲.....	روش‌شناسی نقد تاریخ‌گرایانه‌ی نوین.....
۳۹۸.....	متونی که برای نقد شدن با رویکرد تاریخ‌گرایانه‌ی نوین مناسب‌ترند.....

۳۹۹	پرسش‌هایی که منتقدان تاریخ‌گرای نوین می‌خواهند پاسخ دهند
۴۰۱	مزیت‌ها و محدودیت‌های تاریخ‌گرایی نوین
۴۰۵	چگونه نقد تاریخ‌گرایانه‌ی نوین بنویسیم
۴۰۹	نمونه‌ای از نقد ادبی تاریخ‌گرایانه‌ی نوین
۴۰۹	خوانش تاریخ‌گرایانه‌ی نوین از رمان <i>سَوشون</i>
۴۳۸	مروری بر نقد تاریخ‌گرایانه‌ی نوین رمان <i>سَوشون</i>
۴۴۲	اصطلاحات کلیدی تاریخ‌گرایی نوین

فصل ۶

نقد لاکانی

۴۴۵	ملاحظات کلی درباره‌ی لاکان
۴۴۷	اصول و مفروضات بنیادین نقد لاکانی
۴۷۳	روش‌شناسی نقد لاکانی
۴۷۶	متونی که برای نقد شدن با رویکرد لاکانی مناسب‌ترند
۴۷۷	پرسش‌هایی که منتقدان لاکانی می‌خواهند پاسخ دهند
۴۷۸	مزیت‌ها و محدودیت‌های نقد لاکانی
۴۸۳	چگونه نقد لاکانی بنویسیم
۴۸۹	نمونه‌هایی از نقد ادبی لاکانی
۴۸۹	«زمستان» (مهدی اخوان ثالث)
۴۹۱	خوانشی لاکانی از شعر «زمستان»
۵۰۰	خوانشی لاکانی از داستان «سه قطره خون»
۵۰۷	مروری بر نقد لاکانی داستان «سه قطره خون» و شعر «زمستان»
۵۱۰	اصطلاحات کلیدی نظریه‌ی لاکان
۵۱۳	فهرست نام اشخاص خارجی

۵۲۱	مراجع

مراجع فارسی ۵۲۱

مراجع انگلیسی ۵۲۶

نمایه ۵۳۳

www.ketab.ir

سخن آغازین

آنچه در این مقدمه می‌خوانید:

- تمایز «اربابین» و «تاریل»، «مرور و معرفی» و «نقد» ۱۴
- مثالی از «تجارب»، «مرور و معرفی» و «نقد» ۱۷
- ساختار این کتاب ۱۹
- سخنی با مدرس این کتاب ۲۱

سوگند به قلم و آنچه با آن می‌نویسند.

(قرآن، سوره‌ی قلم، آیه‌ی ۱)

نظریه و نقد ادبی را می‌بایست نه به منزله‌ی درسی محدود به تحصیلات دانشگاهی، بلکه چونان مجموعه‌ای از چهارچوب‌های مختلف از پیش‌گانی برای فهم و تغییر جهان پیرامون‌مان بیاموزیم. در سال‌های اخیر، نقد ادبی در کشور توجه دانشجویان و علاقه‌مندان ادبیات بوده است. هم انجمن‌ها و کانون‌های ادبی که جلساتی به منظور بررسی آثار ادبی برگزار می‌کنند و هم پژوهشگران دانشگاهی (بویژه دانشجویان تحصیلات تکمیلی در پایان‌نامه‌ها و رساله‌های‌شان)، توجه وافری به نقد از خود نشان داده‌اند. مبالغه نیست که بگوییم هر هفته ده‌ها جلسه‌ی نقد رمان و مجموعه داستان و شعر و فیلم در بسیاری از دانشگاه‌ها و شهرهای کشور ما برگزار می‌شود. نگاهی گذرا به مقالات نشریات دانشگاهی در رشته‌های ادبیات (اعم از ادبیات فارسی و جز آن) نشان می‌دهد که اکثر مقالات منتشرشده در آن‌ها به

حوزه‌ی نقد ادبی مربوط می‌شوند، همچنان که بسیاری از دانشجویان مایل‌اند آثار کهن را هم بر اساس نظریه‌های نقادانه بررسی کنند. به موازات این تحولات، نوشتن مقالات کوتاه نقادانه در مطبوعات ما به یک روال تبدیل شده، به گونه‌ای که ستون ثابتی در روزنامه‌ها و بخش ثابتی از مجله‌ها به بررسی آثار ادبی اختصاص یافته است. تحولاتی که اشاره کردیم، همگی نشانه‌ی عطف توجه به موضوع نقد و خوانش نقادانه‌ی آثار ادبی‌اند و یقیناً باید آن‌ها را رویدادهایی خجسته محسوب کرد. با این همه، بررسی وضعیت مطالعات ادبی در دانشگاه‌ها و ارزیابی دقیق مقالات نشریات و محتوای جلسات محافل و کانون‌های ادبی، حکایت از خلط سه مقوله‌ی متفاوت دارد: «تحلیل»، «رور و معرفی» و «نقد». بجاست که تفاوت این سه مقوله را در این جا به اختصار بررسی کنیم.

تمایزگذاری بین «تحلیل»، «رور و معرفی» و «نقد»

۱. «تحلیل»

یکی از راه‌های پرداختن به آثار ادبی، خواه به صورت مکتوب (مثلاً در قالب مقاله) و خواه به صورت شفاهی (مثلاً در قالب سخنرانی در انجمنی ادبی، یا تدریس در کلاس‌های دانشگاه)، تحلیل است. اصطلاح «تحلیل» در مطالعات ادبی از علم شیمی به عاریت گرفته شده است. شیمی‌دانان به منظور تحلیل هر ماده‌ای در آزمایشگاه، آن را به عناصر تشکیل‌دهنده‌اش تجزیه می‌کنند و نشان می‌دهند که آن عناصر در ترکیب با یکدیگر چگونه باعث به وجود آمدن ماده‌ی مورد نظر شده‌اند. به طریق اولی، در مطالعات ادبی «تحلیل» به آن نوع بررسی‌ای از متون ادبی اطلاق می‌شود که طی آن، عناصر به وجودآورنده‌ی متنی خاص یک‌به‌یک مشخص می‌گردند و سپس همپیوندی آن عناصر و نحوه‌ی ساختارآفرینی آن‌ها در متن مورد نظر بررسی می‌شود. مراد از «تحلیل»، فرایندی است که با تجزیه‌ی متن به عناصر تشکیل‌دهنده‌اش زمینه‌ای برای کاربرد نظریه ایجاد می‌کند.

تأثیر آثار ادبی در خواننده، موضوعی پُررمز و راز و صرفاً ستودنی نیست. به

سخن دیگر، علت گیرایی یک رمان یا یک قطعه شعر یا یک فیلم را باید بتوان با استدلال تبیین کرد. صرف گفتن این‌که «این رمان به راستی یک شاهکار است» یا «این داستان بی‌نظیر است» یا «این شعر انسان را مسحور می‌کند و به دنیای دیگری می‌برد»، در واقع هیچ چیز راجع به آن رمان یا داستان یا شعر نمی‌گوید. در قرن نوزدهم، زمانی که هنوز مطالعات نقادانه‌ی جدید درباره‌ی ادبیات شروع نشده بود، به منظور بررسی متون ادبی، ویژگی‌های سبکی این متون صرفاً طبقه‌بندی و فهرست می‌شدند. مثلاً در بررسی شعر، به این اکتفا می‌شد که شعر مورد نظر از نظر عروضی، بررسی شود و نوع وزن به کار رفته در آن مشخص شود، یا صنایع بدیعی و لفظی شعر نام برده شوند. اما آنچه در این نوع بررسی به کلی مغفول می‌ماند، عبارت بود از بحث درباره‌ی خونی برآمدن معنای شعر در نتیجه‌ی عملکرد وزن شعر و صناعات ادبی‌ای از قبیل استعاره و تشبیه و جناس و غیره. متقابلاً در «تحلیل»، هدف دقیقاً تبیین همین موضوع است که چگونه جزئیات یا عناصری مانند وزن و صناعات ادبی در شعر، یا زاویه دید، شخصیت‌پردازی در داستان، به شکل‌گیری و القای معنایی خاص منجر می‌شوند.

۲. «مرور و معرفی»

شکل دیگری از بررسی متون ادبی عبارت است از «مرور و معرفی» یا «ریویو». مقصود از «مرور و معرفی» نوشته‌ای کوتاه در مطبوعات است که در آن، نویسنده اثر ادبی تازه‌انتشار یافته‌ای را به خوانندگان می‌شناساند. در این نوع نوشتار، قبل از هر چیز معمولاً اطلاعات کتاب‌شناختی ذکر می‌شوند تا خواننده بداند که کتاب مورد نظر را چه کسی تألیف کرده، عنوان کتاب چیست، چند صفحه دارد، کدام ناشر آن را منتشر کرده، در چه تاریخی منتشر شده است و به چه بهایی به فروش می‌رسد. نویسنده‌ی مقاله سپس با مرور بخش‌های مختلف کتاب، شناختی از محتوای آن به دست می‌دهد. در این مرور، ممکن است نویسنده به آثار قبلی همین مؤلف اشاره کند و جایگاه این اثر جدید را در مقایسه با آثار قبلی او توضیح بدهد. در این نوع مقاله، ممکن است نویسنده اظهارنظرهایی ارزش‌گذارانه نیز بکند. حاصل چنین نوشته‌ای

این است که خواننده شناختی کلی از کتاب مورد نظر پیدا می‌کند و ترغیب می‌شود که آن را بخرد (یا نخرد).

چنانچه از این توصیف مختصر پیداست، «مرور و معرفی» اصولاً صبغه‌ای ژورنالیستی دارد و برای غیرمتخصصان نوشته می‌شود. مقاله‌ی نقد ادبی می‌تواند مشحون از اصطلاحات تخصصی یا حاوی اشارات متعدد به متون نظری باشد، حال آن‌که «مرور و معرفی» از این پیچیدگی‌های آکادمیک عاری است و با زبانی عامه‌فهم و برای مخاطبانی غیرکارشناس نوشته می‌شود.

۳. نقد ادبی

بر اساس آنچه در خصوص «تحلیل» و «مرور و معرفی» گفتیم، اکنون می‌توانیم تعریفی تمایزگذارانه از «نقد» به دست دهیم. از منظری عام می‌توان گفت که نقد ادبی عبارت است از تبیین و تفسیر معانی متکثر متون یا استفاده از مفاهیم و روش‌شناسی‌های برآمده از نظریه‌ای نقادانه. در این تعریف سه کلیدواژه وجود دارند که لازم است اندکی بر آن‌ها تأمل کنیم: «متن»، «مفهوم» و «روش‌شناسی». نخست درباره‌ی «متون» باید گفت که منظور از «متن»، أبژه‌ی نقد است که می‌تواند نوشته‌ای مکتوب و جز آن باشد. در گذشته، «متن» صرفاً آثار نوشته‌شده و منتشرشده‌ی ادبی بود و لذا شعر، نمایشنامه‌ی مکتوب، داستان کوتاه و رمان از مهم‌ترین انواع متون ادبی تلقی می‌شدند. اما امروزه «متن» به مفهومی به مراتب شامل‌شونده‌تر از گذشته به کار می‌رود، چندان که فیلم سینمایی، سریال تلویزیونی، تصویر، تابلوی نقاشی، آگهی تجاری و امثال آن را نیز شامل می‌شود. بدین ترتیب باید گفت دایره‌ی شمول نقد ادبی بسیار بیش از گذشته بسط یافته است. دو دیگر این‌که نقد کنشی نظام‌مند است و صبغه‌ای من‌عندی یا برآمده از پسندها یا سنجه‌های فردی ندارد. لذا وقتی صحبت از نقد ادبی می‌کنیم، لزوماً به کاربرد مفاهیم و روش‌شناسی‌هایی اشاره می‌کنیم که ریشه در نظریه‌های نقادانه دارند.

منتقد ادبی بر پایه‌ی نظریه‌های نقادانه به بررسی متون ادبی می‌پردازد، حال آن‌که نویسنده‌ی مقاله‌ی «مرور و معرفی» می‌تواند تا حدود زیادی بر اساس پسندها

یا ذوق زیبایی‌شناسانه‌ی فردی‌اش درباره‌ی آثار ادبی و هنری جدید اظهارنظر کند. منتقد ادبی موظف است در مقاله‌ی خود به نظریه‌های ادبی استناد کند یا این‌که تبیینی مختصر از آن‌ها به دست دهد، اما نویسنده‌ی مقالات مرور و معرفی نیازی به استناد یا تقریر نظریه‌های ادبیات ندارد، بلکه می‌بایست ویژگی‌های اثر تازه‌منتشرشده را به خواننده بشناساند. اساساً کارکرد منتقد با کارکرد نویسنده‌ی مقالات مرور و معرفی متفاوت است و هر یک از ایشان جایگاه متفاوتی در فعالیت‌های ادبی دارد. منتقد ادبی در پی تبیین و ایضاح معانی متون ادبی است و هدف غایی خود را پرتوافشانی بر نحوه‌ی پرداختن به پیچیدگی‌های روابط بینافردی در اثر مورد نظر می‌داند، در حالی که نویسنده‌ی مقالات «مرور و معرفی» می‌کوشد تا - به مفهومی استعاره‌ای - طعم غذایی را که خواننده هنوز نخورده است برای او توصیف کند.

مثالی از «تحلیل»، «مرور و معرفی» و «نقد»

شاید ذکر یک مثال از تفاوت‌ها و تمایزهای این سه مقوله، به فهم بهتر آن‌ها کمک کند. جلال آل‌احمد داستان کوتاهی با عنوان «بچه‌ی مردم» دارد که در زمره‌ی شناخته‌شده‌ترین آثار اوست و در بسیاری از جنگ‌های داستان کوتاه تجدیدچاپ شده است. اگر کسی این داستان را از منظر کارکرد روایی دید در آن بررسی کند و نشان دهد که منظر راوی این داستان (زنی که بچه‌ی خیابان را همراه می‌گذارد تا بتواند زندگی با شوهر دومش را ادامه دهد) مناسب‌ترین انتخاب برای روایت کردن آن بوده است، دست به «تحلیل» این داستان زده است. کسی که چنین تحلیلی می‌کند، می‌بایست همسویی و پیوند متقابل این زاویه‌ی دید را با شیوه‌ی شخصیت‌پردازی شدنِ راوی بسنجد. در تحلیل این داستان همچنین می‌توان به عنصر «کشمکش» توجه کرد و گفت که چون کشمکش از نوع موسوم به «درونی» است، نحوه‌ی روایت کردن داستان (یک تک‌گویی واحد و مطول به شکل پاراگرافی چندصفحه‌ای) با عنصر کشمکش کاملاً همخوانی دارد. در چنین مقاله‌ی تحلیلی‌ای می‌توان استدلال کرد که اگر شوهر دوم راوی یا بچه‌ی او کار روایت کردن داستان را به عهده می‌گرفتند،

تغییر در زاویه‌ی دید تأثیر زیبایی‌شناختی داستان را به کلی عوض می‌کرد و عناصر داستان با یکدیگر سازگاری نمی‌داشتند.

حال با فرض این‌که این داستان اخیراً در مجموعه‌ی جدیدی منتشر شده است، اگر کسی بخواهد همین داستان را در مقاله‌ی «مرور و معرفی» به خوانندگان معرفی کند، می‌بایست ابتدا مشخصات کتاب‌شناختی مجموعه‌ای را که این داستان در آن قرار دارد (کتاب *سه‌تار*) به دست دهد و سپس ضمن مروری بر موضوعات داستان‌های این مجموعه، تکنیک‌های داستان‌نویسی آل‌احمد را معرفی کند. نویسندگی، مقاله‌ی «مرور و معرفی» همچنین می‌تواند جایگاه داستان‌های این مجموعه را در مقایسه با سایر مجموعه داستان‌های آل‌احمد (مثلاً مجموعه‌ی پنج *داستان*) مقایسه کند و از شباهت‌ها یا تفاوت‌های آن‌ها سخن بگوید. آن‌گاه وی می‌تواند داستان «بچه‌ی مردم» را به منزله‌ی نمونه‌ای خصیصه‌نما از این کتاب با تفصیل بیشتری معرفی کند. این امرت که خلاصه‌ای از پیرنگ آن به دست دهد و نکاتی را درباره‌ی سبک آل‌احمد با دست‌های داستان بیان کند.

نقد داستان «بچه‌ی مردم» نیز، کیفی منتقد ادبی است و نه کار تحلیل‌کننده یا نویسنده‌ی مقاله‌ی مرور و معرفی. در نقد این داستان می‌توان از روانکاوی کلاسیک استفاده کرد و در آن صورت لازم است با استناد به مفاهیمی مانند «فراخود»، «کنش‌پریشی»، «ادراک انتخابی»، «سازگاری دفاعی»، «بازگشت امر سرکوب‌شده» و غیره خوانشی روانکاوانه از جزئیات داستان به دست داده شود. در این قرائت می‌توان، برای مثال، به چندپارگی روان شخصیت اصلی توجه کرد و نشان داد که این گسیختگی چه بازتابی در طرز روایت شدن داستان داشته است. البته منتقد ادبی همچنین می‌تواند منظری فرمالیستی در نقد این داستان برگزیند و در آن صورت به موضوعات و مفاهیمی مانند «تنش»، «آیرونی»، «وحدت انداموار» و غیره اشاره می‌کند و بازتاب مضمون اصلی داستان در ویژگی‌های شکلی آن را تحلیل می‌کند. می‌توان همین داستان را از منظری ساختارگرایانه و روایت‌شناسانه نقد کرد و آن‌گاه لازم است که منتقد با کاربرد اصطلاحات و مفاهیم همین حوزه از نقد - مانند «تقابل دوجزئی»، «خوانش درزمانی»، «راوی درون‌رویداد»، «کانونی‌سازی» و غیره -

ساختار روایی این داستان را تبیین کند. نکته‌ی مهم در انواع نقد، استناد به نظریه‌های نقادانه و کاوش معانی داستان بر پایه‌ی آن نظریه‌هاست.

بر اساس آنچه گفتیم، می‌توان نتیجه گرفت که در حال حاضر در کشور ما معمولاً معنای درست و دقیقی از «نقد» مستفاد نمی‌شود. دست‌اندرکاران فعالیت‌های ادبی غالباً بین «مرور و معرفی»، «تحلیل» و «نقد» تمایز نمی‌گذارند و هر نوع نوشتاری را که نویسنده در آن نظری راجع به متنی ادبی اظهار کرده است، به غلط مصداق «نقد» می‌دانند. متأسفانه مترادف پنداشتن «نقد» با «انتقاد» بر این آشفتگی بیش از پیش افزوده است، به نحوی که غالباً تصور می‌کنند وظیفه‌ی منتقد ادبی برش مردن ضعف‌ها و کاستی‌های متن است. بر پایه‌ی همین تلقی نادرست، در محافل و کانوهای بی‌بی‌از منتقد انتظار دارند که توضیح بدهد اثر مورد بررسی چگونه می‌توانست بهتر یا نایرگذارتر نوشته شود. تصور عمومی و البته غیرعلمی از منتقد ادبی این است که او باید یا از نویسنده تمجید کند یا به شدت بر او خرده بگیرد. فقط از راه شناساندن نظریه‌های علمی نقد و نحوه‌ی کاربرد عملی آن‌هاست که می‌توان به این برداشت‌ها و توسعاعات نادرست پایان داد.

ساختار این کتاب

کتاب حاضر با هدفی که در بخش قبلی توضیح دادیم، مجموعه‌ای از پُرکاربردترین نظریه‌های نقادانه را با رهیافتی میان‌رشته‌ای به پیش‌گستران این حوزه معرفی می‌کند. این نظریه‌ها عبارت‌اند از: فرمالیسم (نقد نو)، روان‌کاوی، ساختارگرایی، روایت‌شناسی، نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی، تاریخ‌گرایی نوین، مطالعات زنان، نشانه‌شناسی شعر (رویکرد ریفاتر)، پسامدرنیسم، مطالعات فرهنگی، نشانه‌شناسی (رویکرد سوسور، پژس و بارت)، نظریه‌ی دریافت و نقد واکنش خواننده. هر یک از فصل‌ها چهارچوب ثابتی به شرح زیر دارد:

■ ملاحظات کلی درباره‌ی نظریه‌ی همان فصل

■ اصول و مفروضات بنیادین آن نظریه

■ روش‌شناسی نقد با آن نظریه